

Güney Batı Sibirya Türkleri Materyallerine Göre
**EPİK METİNLERDE VE KÜLTÜRDE
ANTROPONİM MODELLER***

Dmitriy A. FUNK
(Çeviren: Atilla BAĞCI)**

Özet:

İlk defa karşılaştığımız birini tanımak ve tanımlamak için önce ismini sorarız. İnsan ismi ile tanınır, topluma kendisini kabul ettirir ve bir değer kazanır. İnsan ismi sayesinde kendisini ve çevresini tanımlar, onu anlamlandırır. Bu makale, bazı Türk şubelerine ait isimler üzerine yapılmış bir araştırmadır. Türk dilli halklarda isimlerin teşekkül etmesi ve işlenmesi ikiye ayrılır: gerçek/günlük ve epik isimler. Şor Türklerinin epik metinleri bu bakımdan henüz incelenmemiştir. Burada iki temel kaynak analiz edilmiştir: büyük aile ve ev sahiplerinin yazıldığı kayıt defterleri ve yazarın saha çalışması verileri. Şor, Teleüt ve Çelkanların isimleri incelenmiştir. İsimleri etimolojik açıdan analiz etmek, onları birkaç gruba ayırma imkânı vermiştir. Türk dilli halklar yan yana yaşadıkları Rusların bazı isimlerini almışlar, onları kendi dillerine uyarlamışlardır. Türk halklarında gerçek isimler tanıtıcı olması için baba adı ve sülale adı kullanılır. Epik metinlerde kahramanların adları epitetlerle kullanılır. Burada verilen isim listesi elbette tam değildir; ama bu liste yapılacak yeni araştırmalarla genişleyecektir.

Anahtar kelimeler: İsim, epik adlar, Türk, Şor, Teleüt, Çelkan, epitet.

Antroponomical Models in Epic Texts and Culture with Regard to the Materials of Southwest Siberian Turks

Abstract:

To know about a person we meet for the first time we ask for his/her name. A person is known by his/her name and recognized by the society and appreciated. By his/her name a person defines his surrounding and himself and gives a meaning. This article is on research on the names of some Turkish communities. In the communities

* Dmitriy A. Funk'un bu makalesi "Antroponimiçeskiye Modeli vı Bitovoy Kulture i vı Epiçeskih Tekstah (materialı po Turkskim Narodam Yuga Zapadnoy Sibiri)" orijinal adıyla © *Etnografiçeskoye Obozreniye Online* 'de yayımlanmış (Mayıs 2005) ve (<http://journal.iea.ras.ru/online>) elektronik adresinden alınmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi TDE Türk Halk Bilimi Bölümü, atilla_bagci@hotmail.com

speaking Turkish the names are formed in two ways: the reel (persons) names and the epic names. The epic text of Shor Turkish hasn't been studied in this way. Two basic (main) resources have been analyzed; the registry notebook of the house owners, the big families and the writer's field analysis datas. Shor, Teleut and Chelkan names have been investigated. Analyzing the names etymologically has given us the opportunity to divide them into a few groups. Turkish speaking people took the name of the Russians when they lived together and adapted them into their language. Turkish people usually use father's name and family name to be recognized. In epic texts the names of the heros are used with epitets. The list of names given here is certainly not complete, but this list will expand with future studies.

Key words: Name, epic names, Turkish, Shor, Teleut, Chelkan, epitet.

Sovyet ve Hıristiyanlık öncesi Altay'ın Türk dilli halklarının antroponim sistemi, isimlerin teşekkül etme ve işlev modeli olarak çok keskin şekilde ikiye ayrılır: gerçek (günlük) ve epik (şaman) metinlerindeki kişi adları. Hakas materyallerinde olan sarih ayrılık V. Y. Butanayev tarafından işaret edilmiştir: “Folklor kahramanlarının isimleri, çağdaş Hakas isimlerinden keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Onlar, genel kural olarak iki veya üç parçalıdır. Bahadırılar: Han (Han, Kağan), Tayçı (Çar oğlu, prens), moke (pehlivan), migren (okçu), töngis (zengin), molat (çelik); kadınlar: arıg (temizlik, berraklık), hoo (güzellik) gibi unvanlarla methedilirler.” (Butanayev 1994: 5)

Şor kahramanlık destanı ve Şor antroponimi bu bakış açısından henüz incelenmiş değildir. Bu konuda ilk denemelerden biri 1990 yılında, dil bilimci N. N. Kurpeşko tarafından yapılmıştır. “Şorskiye İmena” (Şor Adları) adlı yazıda, yazar hem “Şor adları olarak/niteliğinde” gerçekten birkaç tane geleneksel Şor ismini sunmuş, hem de yeraltı dünyasının kötü kadını *Şibel-dey* de dâhil olmak üzere Şor destanlarından kahraman kişi adlarını vermiştir. (Kurpeşko 1990)

Destan kahramanlarının adlarının XIX. asır ve XX. asrın ilk üç çeyreğinde Şor kültüründe bilinen adlarla gereksiz şekilde karışması mevzu bahis olmayabilir. Zaman zaman kahraman adlarıyla bağlantılı olarak, hiç beklenmedik hâllerde ve hatta nitelikli yayınlarda bile belirsizliklerle karşılaşılmaktadır. Rusya müzelerinde muhafaza edilen Şor etnografik koleksiyon kataloğunda karışık sıfatlı konulardan birinin (tahtadan hazırlanmış at ve antroponim figür) tasvirini *Kunstkamer*'in koleksiyonundan okuyalım: “L. P. Potapov'un verdiği bilgiye göre figürler, Şorların epik destanlarında rastlanan, saygı duyulan kahraman Kezer'i tasvir etmişlerdir.” (Şortsı 1998: 48) Bu durumda önümüzdeki kelimenin kaydı, etnografik verilere göre ne Şorların manevi kültürüyle ne kahramanlık eposuyla ve ne Potapov'un kendi yorumlarıyla ilişkilidir. Kezer adlı şahsı daha önce yayımlanmış metinlerden birinde ve hatta onlarca arşiv metninde bulmak mümkün değildir.

Kısa bir süre önce Şor destancısı V. Y. Tannagaşev'den “Açazı Kul'atpa Tunmazı Kul'at” ve “Dokuz Tong-Kezerov (Togus Ton-Kezerler)” adında

olumsuz kişiliklerin bulunduğu epik destanı derleme fırsatı buldum. Bizzat destancının tamamlayıcı açıklamalarına rağmen (o, *Kezer*'i özel isim kabul etmektedir), bu *Kezer*'lerden genç olanının gerçekte *Otug-Kestik* özel adına sahip olmasına dikkat çekmek gerekir. Bu isim hiçbir surette “Şorların epik destanlarında rastlanılan, saygı duyulan kahraman adı” olamaz.

Eğer kataloğun hazırlayıcıları, Potapov'un sözlü açıklamalarını kaynak gösterdilerse, o zaman, Potapov'un sadece Altay dilini değil, Şor dilini de çok iyi bildiği konusunda bir yanlışlığa düşmüş olmaları mümkündür (onun öğretmeni misyoner Terentiy Kanışın idi). *Kezer* kelimesi Şor dilinde “pehlivan”, “babayiğit”, “eli kılıçlı yürekli kişi” manalarına gelmektedir [parantez içinde altını çiziyorum ki, bu kelime Şorca-Ruşça sözlükte tam olarak tespit edilememiştir (Kurpeşko-Tannagaşeva vd. 1993)]. Hatta epik metinlerde bu kelime yerine *alp*, *külük* ve daha nadir olarak da *matır* terimleri kullanılmaktadır, Potapov'un, Şor eposunda esas kişilik olan bahadırı, Şor dilinde *kezer* diye adlandırarak *atlı-bahadır* suretinden bahsetmiş olması mümkündür. Bu makalenin amacı eldeki bütün materyal temelinde “etnografik” ve “kahramanlık” antroponomi modellerin özgünlüğünü/farklılığını sergilemek/göstermektir.¹ İlk olarak tarafımdan uzun bir zaman dilimi içinde Kuzey Altay ve Dağlık Şor Bölgesi Türklerinden (esas olarak Teleütler, Çelkanlarda ve kısmen de olsa Şorlarda) derlenmiş, XVIII-XX. yüzyıllarda Güney Batı Sibirya Türklerinde mevcut olan antroponomi modeli karakterize eden zengin veriler ortaya konulacak, daha sonra ise epik modeli ortaya koyan Şor destanları kahraman adları sunulacaktır. Biz, adların etnografik ve epik prensipleri arasındaki prensip farkını ortaya koyduktan sonra, epik isimlerin spesifik açıklama varyantlarını ve kesişme noktalarını göstermeye çalışacağız.

Şorların spesifik etnik kültür planında Baçat Teleütleri ve Çelkanlar arasındaki coğrafi konumun önemi büyüktür. Tarafımdan onların yakın komşularından derlenmiş olan benzer verilerin bolluğuyla, Şorların etnografik materyallerinin yeterli olmayışı dengelenmektedir.

Çelkan antroponomi materyallerden başlayalım (bk. Funk 2000a). Analize iki farklı türdeki kaynak temel oluşturmaktadır. Birincisi, bütün büyük aile ve ev sahiplerinin adlarının kayıtlı olduğu *Po Semeynoye Statistçeskoye Opişaniye İnorodtsev Kondomo-Şelkanskoj Volosti*, (Kondom-Şelkan Nahiyesi

¹ Bir bütünden bahsederken, bir şeyi tespit etmek gerekiyor, ben esas olarak kendi veri ve bilgilerime dayandım, zira bu konu Altay materyalinde, Rus etnografya ve onomastiğinde cılız bir şekilde sunulmuştur. Bilim tarihinde, muazzam sayıda Türk isimlerinin tek bir şemsiye altına yerleştirilmesi teşebbüsleri olmuştur. 1932 yılında Macaristan Bilimler Akademisi *Onomatikon Türkskih Antropnimov İ Etonimov* projesinin tamamlanması için özel bir müsabaka düzenledi. Müsabakayı, Türk tarihinin başlangıcından XX. asrın ilk yarısına kadar Türk halkları tarafından kullanılmış olan 60.000 isim ve varyantını derleyen Lászlo Rásonyi kazanmıştır. Bu eser bugüne kadar yayımlanmamıştır. İmre Baski tarafından, L. Rásonyi'nin Türk adlarının tek şemsiye altında birleştirme kartoteğinin ilk çalışması yeteri kadar verimli olmamıştır (Baski 1986; bu kitabı hediye aldığım için Agneş Birtalan'a gerçekten müteşekkirim). İsmi tespit edildiği kaynak gösterilmeksizin ve etnik bağlantı olmaksızın, antroponomi ve etnonimlerin ayrışması gösterilmeksizin böyle bir şemsiyenin oluşturulması fiili olarak mümkün değildir. Bu durum ise kendi saha çalışması materyallerime başvurmak için tek vesile olmuştur.

Yabancılarının Ailevi İstatistik Kayıtları) 1889 (GATO, F.234, op. 1, no:135, L.387-397); ikincisi de Dağlık Şor ve Kuzey Altay Çelkanlarına, 1980'li yılların başında ve sonlarında yapmış olduğum seyahatlerimde tarafımdan derlenmiş mülakat-görüşme bilgileridir (Funk i dr. 1990: 77-79; 1991: 30-33; Funk 1996: 242-265; 1997: 400-417).

Ayrıca bana göre, oldukça ilginç bilgiler içeren, yayımlanmış materyallerden başka arşiv belgeleri de (folklor metinleri, sözlükler, iktisadi kitaplar vd.) analiz edilmiş ve açıklanmıştır.

Çelkan antroponimi modelinin minimum ve esas kısmını geleneksel özel kişi adları oluşturmaktadır. Kural olarak günlük yaşamda, ailede, *ail-ulusa* göre komşu olanlar arasında isimler yeterli derecededir.

Günümüzde yaklaşık 170 kadar geleneksel isim (30 tanesi kadın ismi) tarafımızca bilinmektedir. Aşağıda verilen liste Çelkanların antroponim listesinin tamamını kapsamamaktadır. Kilise doğum defterlerinde soy kayıtlarına göre araştırma yapmak, muhtemelen bu listenin ciddi bir şekilde genişlemesini sağlayacaktır. Doğrusunu söylemek gerekirse, Güney Sibiryaya Türk dilli halkları açısından bu tür listelerde özel sınırlar bulunmamaktadır. Bunun temel nedenleri şunlardır: 1. Bu dildeki her gramer ögesi pratikte isim olabilir; 2. Ölmüş yakın akrabaların adlarının yeni doğana verilmeme kuralı da adların az tekrarlanmasını sağlamıştır.

Ancak burada bir aşırılığa düşmemek de önemlidir. Geleneksel isim sınırının belirsizliğinde bir sabit kıymetin varlığının da altını çizmek gerekmektedir. Çelkanlar ve diğer Türk halklarının (ORS 1947: 207-214; Funk 1990: 38-39; 1993: 299-300; TOC 1995: 111-114)², bu arada Altay halklarının isim listelerinin analizi, onlarda önemli katmanların olduğunu da göstermektedir:

- a) Moğol, İran ve diğer kabilelerden alınmış olanlar,
- b) Şimdi etimolojisi yapılamayan isimler,
- c) İki, üç asır boyunca muhafaza olan ve değişmeyen gerçek Türk isimleri.

Görünüşe göre geleneksel antroponomik sistemler, o kadar da amorf (şekilsiz) ve değişmez değildir, ilk bakışta görülebilir.

Erkek isimleri:

A. Admat (a)³, Adubay/Adıbay, Ayduka (a), Alekpey, Alış (a), Anaşk (a), (Rusça Ananiy'den), Anıy, Apıy, Arçınday, Astam (a), Atmuh, Attaç (a), Ahmet, Ayançı;

² Son durumda isim listesi, muhtemelen, tarafımdan yayımlanmış materyallerden bağımsız olarak oluşmuştur: O listede erkek isimleri büyük bir mütevazılıkla takdim edilmiş, kadın isimleri de olsa bile; *Teleütçe-Rusça Sözlük*'ün hazırlayıcısının (kadın), benden daha fazla sayıda bilgi derlemeyi başardığının da belirtmek gereklidir.

³ (a) notu ile gösterilen isimlerin, tarafımdan arşiv materyallerinde bulduklarını göstermektedir.

B. Baday, Baykeçek, Bayleş, Bayram/Bayrım, Bakay (a), Baksımay, Baray, Başnak (a), Bayak, Bolgaş (a);

Ç. Çabay, Çavanak (a), Çagaş, Çebonak (a), Çemok, Çulep, Çın-toodo;

E. Elikpey,

G. Gankeş (a) / Gonkeş (a);

K. Kazak, Kazakan (a), Kazakop, Kaydak, Kayrıaç (a), Kaleysek, Kanay, Kanis (a), Kanık/Kınık, Kariy (a), Karılep/Karilep, Kasrıyak (a) /Kostıyak (a), Kaçıyak (a), Kaştıyak (a), Kayanak (a), Komngooş, Kujul, Kuzlek (a) /Kujlek (a), Kuçugeş, Kızık, Kızıka, Kır-todo;

L. Likop;

M. Maygor/ Maykor, Maka, Makraç (a) / Mokraç (a), Makçırka (a), Mamitok, Manakop, Maşutka, Momogaj (a), Mukulday, Multuk, Muşpaak, Mırsay;

N. Naadu, Natrus (a), Nenaçi (a);

O. Oykiçek, Oroy (a);

P. Pagan, Payan (a), Paytan, Palam (a), Palnak (a), Panka, Pasınke (a), Pikonak (a), Postoy (a), Potpoy, Poçek (a), Proy (a), Pustukay (a), Pısınke (a);

R. Ruatey (?) (a); **S.** Saadık, Saday, Sayka, Sakey, Sakeş, Samzarak (a), Sanay, Sanan, Sanap Sandiyak (a), Sandra, Sangzar, Saney, Sanpar (a), Sançe (a), Sanke, Sarazak, Sarızak, Sarısak, Soraz (a), Stoçek (a), Stroy (a), Sırazak (a);

Ş. Şuylep;

T. Tajok, Taken, Takeş (a), Takır (a), Talbak (a), Tamka (a), Tere, Todok, Todorak (a), Tıngmır, Toçu (a), Trinke, Tuganak, Tuzurak (a); **U.** Uvanak (a), Uvanka, Uçubay (a);

V. Vonak (a);

Ye. Yebiska (a), Yedıjak (a), Yldoş (a), Yeles (a), Yenke (a), Yermoş (a); **Yu.** Yuna (a); **Ya.** Yaiça (?) (a), Yanka (a), Yaska.

Kadın İsimleri:

A. Agbanak, Ayanak, Aybanak, Albanak, Anıyak, Anıs;

E. Eneçey (a).

K. Kandıkçı, Kara-kıs, Keşney, Kuygaçak, Kúskey;

M. Marok, Marıs, Mojok;

N. Nazır (a);

O. Oybonok;

P. Palançı, Palaçak;

S. Sansanak, Suulak, Cınma;

T. Tojeldey, Toroçok, Taday, Telbeş, Tehten, Tona (a), Tostiyak, Tuşka.

Sahip olunan materyaller, temel prensipler, diyalekt adı, Çelkanlarda yeni doğana isim seçme, Altay Türklerinde benzer olduğu hükmüne varmaya bir dereceye kadar müsaade etmektedir. Yukarıda anılan, ölmüş yakınların, akrabaların isimlerinin yeni doğanlar için isim olarak kullanılmaması prensibinin yanında:

1. Bir ailedeki çocuklarda bazen söyleyiş bakımından bir birine yakın isimler olabiliyor: Palaçak, Palagey, Palanka;

2. İsimlerde bebeğin doğum şartları, zaman ve yeri hakkında bilgiler “kodlana (gizlene) bilir”. Örneğin: Vaftiz/Yortu Bayramı’nda doğmuş *Multuk* (silah gibi); *Bayram* (bayramda doğmuş); *Oroy* (sonuncu, son bebek.);

3. İsim, ana babada görülen, çocuktaki ayırt edici bir özellik olabilir veya onun olmasını istedikleri dileği yansıtabilir. Bu grupta, şu isimleri sayabiliriz *Arçınday* (ardıç gibi); dilek, beklenti ifadesi olan adlar dünyada aynen ardıç gibi sapasağlam var olmayı arzulamaktır; *Ayançı* (dünyayı görmek, çok seyahat etmeyi arzulayan); *Astam* (her zaman kâr, gelir edinmeyi arzulayan); *Kır-todo* (uzun bacaklı);

4. Kaide olarak kadın adları daha ahenklidir. İsim seçmek için erkek meslekleri, zanaatları ile ilgili kelimeler kullanılmaz, aynı şekilde vahşi hayvan adları da.

Adların etimolojik bir analize tabi tutulması onları birkaç gruba ayırma imkânı vermektedir:

1) Balık, kuş ve hayvan adlarına: *Kızık* (ringa balığı), *Sınma* (çil), *Kastıykas* (kaz);

2) Bitki adlarına: *Arçınday*–*arçın* (ardıç), *Palançı*–*palan* (kartopu ağacı), *Kandıkçı*–*kandık* (kandık);

3) Yaşama ait nesne adlarına: *Pagan* (sütun), *Todorak* (eğercik), *Tere* (deri, pösteki), *Talbak* (şilte olarak kullanılan deri), *Kuygaçak*–*kuyka* (Çin düğmesi), *Multuk* (silah);

4) Bedendeki uzuv adlarına: *Kır-todo* (uzun bacak), *Çın-todo* (gerçek bacak);

5) Tabiat olayları adlarına: *Samzarak* <eski Türkçe. (?) *samzar* (hayatın girdabı);⁴

6) Sosyal hayata ait, akrabalık terimlerini kapsayan terimlere: *Palam*, *Palaçak*, *Pala* (bebek), *Suras* (gayri meşru doğmuş);

4 Sanskritçe <samsâra> eski Türkçede <sansar> olarak alınmıştır (İ. A. Nevskaya'nın bu değerlendirmesi için müteşekkirim).

7) Etnik grup ve boy adlarına: motivasyona bağlı olarak Çelkan olmayan genom kullanılabilir, örneğin, *Komnoş*–Tubalar boylarından birinin adıdır; bu gruba *Kazak*, *Kazakan*, *Kazakop* (*Kazak* “Rus”) gibi etno-antroponimleri dâhil edilebilir.

8) Epik eserlerdeki kahraman isimlerine, örneğin: *Payan* (*Kozüyke* ve *Bayan-Sila* epik destanından farklı olarak, verilen materyallerde bu erkek ismidir).

Böyle bir sınıflandırma, Çelkanların isimlerinin araştırmacılarca aynı grup olarak nitelendirilen Sibirya’nın diğer halklarının isimleriyle olan büyük yakınlığına delil oluşturmaktadır. Etno-ekosistemin temel elementleriyle bağlantılı antroponim sistemde cins isim (terim)lerin önemli rolünü teyit etmektedir. (Tereşenko 1966; Sokolov 1970; Malinovskaya 1996)

Çoğu temas ve ilişki durumlarında özel adın kullanılmasına rağmen, o her zaman yeterli olmamıştır. Çocuğa, genç delikanlıya veya genç kıza örneğin, kötü gören/kör yaşlı, yabancı bir adam ile bir diyalog ilişkisine girdikleri zaman sadece kendi adlarını söylemeleri yeterli olmamakta, kendisini tanıtıcı ek bilgiler de vermeleri gerekmektedir: Kendisi hakkında “Ben, şunun oğlu/kızı (oğlan/kız torunu)”, gibi ailesine dair bir şeyler söylemelidir. XVII. asra ait arşiv belgelerinde Sibirya’da böyle ikili (*özel ad + baba adı*) antroponimik sistemin fevkalade yaygın olduğunu görüyoruz. Bazen de ailenin eski atasının (ilk atalarının) adı “belirtici” sokak lakabı olarak kullanılır.

XX. asırda geleneksel Çelkan isimleri hemen hemen tamamen kaybolmuştur. Bu süreç XIX. asrın sonlarında, Çelkanlarda Ortodoks inancı ve Rus köylü kültürünün yaygınlaşmaya başladığı dönemde başlamıştır. 1889 yılı belgelerindeki istatistik bilgilerine göre, Kondom-Şelkan nahiyesine kayıtlı ev sahiplerinden Rus ismi taşıyan ev sahiplerinin oranı toplam nüfusun 1/3’ü (42 kişi) kadardır. Bu 42 kişinin adları arasında 25 kişinin adı İvan (ve varyantları –Vanya, Vanka), Nikolay ve Danilo: 4, İlya: 3, Stroy, Pavel, Aponas, Ataman (varyantı –Atman), Yakov ve Kozma: 2 tanedir. Geri kalan 15 isimle bir kez karşılaşmıştır: Savin, Apyan, Yevtey, Nazar, Safron, Mihey, Varlam, Grişks, Gordey, Antip, Pyotr, Konstantin, Yegor, Matvey, Aleksey.

“Ruslaşma” süreci Çelkan etnik isimleri çerçevesinde 29 Rus ismi verilmiş, diğer 13 isim ise Step-Altay bölgeleri ve Kondom Nehri’nin aşağı kısmında (Makaryevskoye, Borbinskoye, Osinovskoye, Podkorçiyak köyleri) yaşayan sakinlere aittir. Şu noktanın altının çizmek gerekir ki, alınan isimlerin bir kısmı Çelkan dilinin yapısına uyarlanmış ve zamanla geleneksel bir unsur olarak algılanmaya başlanmıştır: *Anaşka* (Ananiy), *Maka* (Mark), *Sandra* (Aleksandr), *Sanke* (Aleksandr), *Anis* (Anisya), *Maris* (Mariya).

Aradan bir asır geçtikten sonra 1990 yılı yazında geleneksel olan isimler ve Rus isimleri şu şekilde görülmektedir. İki büyük, çok uluslu Çelkan köyün-

de Kurmaç-Baygol (3-4 Ağustos 1990, 96 Çelkan) ve Surovnaş (1 Ağustos 1990, 58 Çelkan); birincisinde 13 geleneksel baba adı, 1 erkek ve 2 kadın adı, ikincisinde, 1 kadın adı tespit edilmiştir. Kurmaç-Baygol'da, geleneksel baba adı taşıyanların yaşları 44-78 (1912-1946 doğumlular),⁵ Surovnaş'ta ise 42-77 (1913-1948 doğumlu) arasında değişmektedir. İki köyde geleneksel baba adı taşıyan üç kadın vardır: Oybonok Çulepovna (1912 doğumlu), Anıs Baykeçekovna (1926) ve Marıs Kanıkovna (1932). Rakamla gösterilen veriler, Çelkanlarda son geleneksel erkek adlarının esas olarak 1910-1920'li yılların sonlarında verilmiş olduğu hakkında daha güvenli konuşmamıza imkân vermektedir. Bu birkaç kuşak boyunca geleneksel baba adlarını muhafaza etmelerine de imkân tanımıştır, ama hepsi o kadar. Çocukların diyalekt geleneği, özel Çelkan isimleriyle münasebeti en az 70 yıldan beridir koparmış hâldedir. Bununla bağlantılı olarak diğer ekstra-etnik nedenler de, “perspektifsiz köyler” olarak kapatılmasıyla köylerin büyütülmesi birçok etnografik ve dil bilimsel problemleri (örneğin, isimlerin bölgesel bir geleneği var mıydı, gibi) artık Çelkanlara uygun bir tarzda inceleme imkânı vermemektedir.

Çelkan belgelerinde isimlerin teşekkül prensiplerinin gerektiği kadar detaylıca incelenmesi, benzer bir modelin Teleütlerde de olduğunu tekrar etme gerekliliğinden bizi kurtarmaktadır. Tarafımdan 1980'li yılların sonlarında Teleütlerdeki yaşlılardan mülakat yoluyla derlenmiş, arşiv analizleri ve edebî kaynakların taranmasıyla oluşturulmuş listeyi özel isimle (208 erkek, 41 kadın ismi) sınırlıyorum.

Erkek isimleri:

A. Aadu, Abaş, Abak, Abek, Abdek, Abış, Adaru, Adı yok, Aydar, Aypakı, Aksım, Aktöş, Akça, Alabaş, Alagançak, Alagız, Altarış, Almeş, Alçi, Ançoş, Apir, Apurnak, Are, Argok;

B. Bazan, Baygorok, Baylagaş, Baytay, Bakbaş, Bakşa, Balık, Baray, Baskaul, Batay, Batanay, Batı, Batıy, Bekten, Bergal, Bol, Bolonok, Bootçak, Buyga;

Ç. Çabay, Çalkan, Çerin, Çistan, Çogoş, Çolkoy, Çomon, Çonaş, Çotkara, Çöbölköp, Çuptay (Çuptay-Latıy), Çımyı;

E. Emek;

G. Gavor, Gadoy;

İ. İymak, İšten;

K. Kabay, Kakon, Kalan, Kalkay, Kalmak, Kanakay, Kapkara, Karay, Karmıjak, Karmış, Kartan, Karım, Kastık, Katamıl, Kiltye, Kobor (Gavor), Kobıs, Kozımay, Koyruk, Kolçoğuş, Komon, Koktöş, Koton, Koçen, Koçu-

⁵ 1959 doğumlu bir kadın istisna oluşturmaktadır, erkekler o yıl iki köye geleneksel (bu Hıristiyan ismi değildir) “Kaleysek” adını getirmişlerdir.

bey, Kökö Köçöy, Kökkönöş, Kırılaş, Kubay, Kудayberdi, Kuzay, Kuluday, Kurman, Kuskop, Kuçumet, Kuçugaş, Kündey, Kürtüy, Kıştım (Keştım);

L. Latıy;

M. Makay, Maksa, Makış, Malay, Malka, Malük, Mamraç, Mandıyak, Manzu, Maçık, Metkelçek, Mika, Miyas, Mokko, Momon, Monogoş, Mukoy, Multık, Murzan;

N. Naurçak;

O. Okan, Olök, Omeş, Oskoy, Osko, Oskot, Otkon, Oştol;

P. Payey, Paygon, Paygış, Payram, Pazıyak, Paray, Paçay, Paçakay, Paştık, Petan, Poko, Pokoş, Pönök;

S. Saban, Sakkay, Sarga, Sargadan, Sartay, Sarı, Kulak, Sarı Baş, Satlay, Semer, Semke, Smey, Sobok, Sogon, Somsar, Surnoyak, Surtay, Sılanbay, Sırkaş;

T. Tabazak, Tabın, Taylan, Tatuş, Telek, Telbes, Temiş, Tenbekey, Tenibek, Terey, Tokmaş, Toltar, Tongour, Torgoy, Torgout, Totış, Tohtul, Tugan, Tuloy, Tultoy, Tursun, Tuşmanak, Tüdreğ, Tüdreş, Tüjen, Tıt (Tıtık);

U. Udelek, Urus, Uruska;

Ş. Şaaday, Şavrak (Şaburak); Şaadi, Şakir, Şal, Şölpök, Şudek, Şuur, Şurçak;

Ye. Yelekey, Yeltoş, Yengula, Yeras, Yeren;

Ya. Yakuçak, Yakuş, Yalta, Yamankop, Yarsım.

Kadın İsimleri:

A. Ado, Aybi, Ak Öktöy, Anök, Açak;

Ç. Çakama, Çeçek

E. Erke / Erkey

K. Karakıs, Karay, Kartan, Kezek, Kiştıy, Koyon, Kúske, Kıtın, Kıçaş, Karlıgaş, Kur;

M. Manak, Marka;

N. Nunaş;

O. Oymok, Oçok;

P. Paydak, Payan, Payan sılı, Portoy, Pörüş;

S. Sada, Sarıkıs, Sırğa;

T. Tana, Tatuna, Tooyın, Toota, Topçı, Tüpçük, Tüstük;

U. Uçüy.

Teleüt isimleri analiz için mükemmel malzemelerdir. Eldeki Çelkan ve Şor materyallerinden farklı olarak Teleüt adları pek çok durumda dedelerin

gerçek adlarından soyadı oluşturulduğu XVII-XVIII. asır dokümanlarında görülmektedir. Tarafımdan verilen listedeki isimlerin hepsi Teleüt soyadlarının kurucularıdır: örneğin, Şavrak–Şaburakovlar, Osko–Uskoyevler, Oştol–Oştolovlar (Hlopotinler), Maska–Maksimovlar, Çogoş–Çegoşevler. Bunların dışında, önemli isimler arasında, köken olarak Türk-Moğol sahasına ait olanlara da rastlanmaktadır. Selkup kelime hazinesinden Kanakay ve Tıdık Kanakay (Selkupça) *kanak* (köpek), Tıdık (Selkupça) *tıdık* (dağ servisi)⁶ örneğinde olduğu gibi, bu tür isimlerin karşılaştırılma ihtimali, Kuznetsk deresi nüfusunun yerli *aç-kıştım* grupları temelinde günümüz Baçat Teleütlerinin yapılanması gerçeği göz önünde tutulduğu zaman tamamen bir temele oturmaktadır: *Aç-kıştımlar* muhtemelen Samoyed alt yapısındandır; etnonimlerin analizi esasında kaynaklarda da günümüze kadar bahsedilmiştir.

Nihayet Şor belgelerine dönüyoruz. Saha ve arşiv çalışmaları sırasında benim bilmediğim ve mümkün olduğu kadar çok sayıda Şor isimleri derlemeye çabaladım: XX. asrın başında böyle bir çalışma Şor yazarı F. S. Çispiyakov tarafından mülakat şeklinde yapılmıştır.⁷ Üstelik XIX. asırda Kuznets Tatarlarının⁸ ailevi tasvirine ait yayımlanmış çalışma ve arşiv belgelerinin, aynı şekilde küçük öneme sahip saha materyallerinin analizi, bölgenin diğer bütün halklarında (Şorlar, Teleütler, Çelkanlar ve Hakaslar) geleneksel isimlerinin teşekkülü prensiplerinin ortaklığını teyit etmektedir. Şor erkek isimlerinden 58 tanesini daha önceden biliyordum:

A. Abaş, Azrı, Akoke (Ak-kooke), Amas, Ançak, Apeçek, Atıs, Açıke;

Ç. Çaran, Çonçul, Çütek, Çoyban, Çovaş (Çvaş);

E. Ebiske;

K. Kanza, Kaprol, Karak, Kara-Sagal, Kargey, Kakuş, Karke, Karol, Kastançı, Katay, Kiçig-ool, Kiştebey, Kokan, Korguş, Kuçum, Kuştay, Kıstay;

M. Majay, Manak, Muçay;

O. Oymaçı, Olak, Omske, Oska, Oçan, Oçum;

P. Pake;

S. Sandey, Samök, Sappaş, Sarıg, Sarıg-baş, Sıbrı;

Ş. Şapkay, Şeltrek, Şul-bay; **T.** Taymak, Takka, Terçek, Tokmaş, Torday, Torçak, Tüünek;

U. Ukas.

6 İki kelime ilk olarak tarafımdan, T. K. Kudryaşova'nın el yazması materyallerinde d. İvankino Selkuplarının konuşma bazında teşekkül etmiş (Tomsk bölgesi, Togur Kolpaşevskiy havalisi) *Selkupsko-Rusça Sözlük*'te tespit edilmiştir. Daha sonra bu iki kelimenin anlamları benim talebim/ricam üzerine K. G. Şahovtsov tarafından kontrol edilmiştir.

7 Dil bilimci Fyodor Stepanoviç Çispiyakov'un oğlu E. F. Çispiyakov'un şifahi olarak verdiği bilgiye göre, kendisi büyük bir makalede lengüistik analiz yapmaya hazırlanmış, Şor isimlerinin listesini içeren bu defteri kendisi muhafaza etmiştir.

8 Tomsk Nehri yukarılarında, Şorların bünyesine giren boy gruplarını böyle adlandırmak olağandır.

Genel olarak burada ortaya konulan veriler ve incelenen bölge Türklerinin antroponomi modelinin ön analizinin, aslında oluşum ve işleyiş ilkelerinde temel bir “suret” oluşturmak için yeterli olduğu düşünülmektedir.

Şimdi Şor epik metinlerine bakalım. Analiz için 66 epik eser aldık:⁹ 8 tane V. V. Radloff (Radlov 1866: 310-398), 3 tane G. N. Potanin (Potanin 1883: 556-583), 7 tane N. P. Direnkova (onlardan 6 tanesi araştırmacı tarafından yayımlanmıştır, Şorskiy Folklor 1940) ve 1 metin “Altın-Köök Peçelig Karkan-Çula” da tarafımdan yayımlanmıştır (Direnkova 1999: 129-140), 4 tane G. F. Babuşkin (Babuşkin 1940), 6 tane A. Ş. Smerdov (Ay-Tolay 1948), 2 tane A. Ş. Çudayakov (Şorskiye Geroişeskiye Skazaniya 1998) tarafından yayımlanmış destan, ayrıca orijinalleri veya kopyalarını kendi arşivimde muhafaza ettiğim, yayımlanmamış metinler: 1 tane N. P. Direnkova’nın arşivinden (Talaşka Tugan Altın-Torgo), 8 tane S. S. Torbokov Abakan arşivinden ve kişisel arşivimden de birkaç metin (M. Ye. Tokmagaşev’a’nın yazmalarından “Altın-Onus”¹⁰, “Kan-Ergek”, “Altın-Ergek”, “Alıp-Kırdas”, “Çekatniy-Alıp” ve “Altın-Kosta, Kümüş-Kosta”; D. K. Truşpanov’dan “Meret-oolak”; A. P. Napazakov’dan “Kıday-Kan”; V. Ye. Tannagaşev’dan “Altın-Karaçın”, “Kuskun Kar’attıg Alıp-Kuskun”, “Açazı Kul’atpa Tunmazı Kul’at”, “On Alıptın İmaynan Çayalgan Kan-Kiçey”, “Attan Çabıs Kan Çergen Attıg Kanan Çabıs Kan-Mergen”, “Çabal Kan-Mergen”, “Kara-Kan”, “Kerçe Ay-Kar’at” (Kara-Kan), “Kazır Por’attıg Kazır-Salgınma Kara Por’attıg Kara-Salgın”, “Künnü Körg (ç) en Kün-Köök”, “Kök-Torçuk”, “Kırık Emçektig Kıday-Arığ”, “Salgın çetpes Sarıg Sar’attıg Sarıg-Kan”, “Çetti Pom sı Kobırgay İştıng Çörçıgan Sır-Ölen Kıs”, “Ulug-Kiçig Ak Sar’at”, “Uş Kulaktıg Ak Kor’at”, “Çabıs-Çapan”, “Çaş Kul’attıg Çaş-Kılış” ve “Çılan –Tooçı”). Bundan başka epik metinlere ait bütün kısa pasajlar¹¹ ve nakillerden, bugün benim bildiğim bütün epik destanlar arşiv yazmalarından (N. P. Direnkova arşivi¹² yaklaşık 40 metin ve S. S. Torbokov’un Altay arşivi 25 metin) ve 1981 yılından başlanarak esas olarak saha çalışmalarında tarafımdan derlenmiş ve muhtelif yayın organ-

9 Altay Türklerinin eposuna uygun olan her durumda, çok sayıda epik metinlerin analizi için bu türden ilgi çekici benzer eserler yoktur.

Altay Türklerinin epik isimleri, N. F. Katanov tarafından düzenlenen, içinde Hakas ve Uranhay epik metinlerinden epik kişilik adlarının sunulduğu ve kökenlerinin bulunduğu, “*Alfavitniy Ukazatel Sobstvennih İmen, Vstreçayuşihşya v Vtorom Tome Obrazstv Narodnoy Literaturı Türkskih Plemyon, Sobrannih V. V. Radlovim*” (St. Pbr., 1888. IV, 84 s.) adlı eserinde uzun süre kalmıştır.

XX. yüzyılın son çeyreğinde dil bilimciler, Güney Sibirya halklarının epik onomastik vasıflandırmasına defalarca başvurmuşlar, benim görüşüme göre de Buryat eposuna uygun, oldukça ciddi neticeler elde etmeyi başarmışlardır (bk. örneğin: Filippova 1974; Sanjeyeva 2000).

Türk materyallerinden profesyonel lügüistik analiz için bildiğim kadarıyla, Hakas materyalleri incelenmeye tabi tutulmuştur (bk. örneğin: Subrakova 1977: 117-123 [Burada yazar epik kişilik isimlerinden kendi yaptığı sınıflandırmadan 100 tanesini vermiştir.]; bk. O. V. Suvrakova’nın doktora tezi (1978) ve bazı orta Asya epik metinleri (Abdurahmanov vd. 1967: 177-197; Boronov 1988).

10 Bu metin kısmen yayımlanmıştır (Funk 2000b).

11 Onların sayısına L. N. Arbaçakova tarafından V. Ye. Tannagaşev’dan derlenmiş “Kazır-Too” destanından onlarca şiir de dâhildir; ben, o metnin ilk 98 satırını İnternet’te kullandım (Hazır-Too).

12 Arşivin içeriğinin daha detayı için bk.: Funk 1999.

larında neşredilmiş belgelerden istifade edilmiştir. Her durumda, hatta bazı isimleri gösteren yayınların varlığında bile, ben bir hatadan kaçınmak için mutlaka metni Şor dilindeki orijinali ile karşılaştırıp mukayese ettim.

Kahramanlık destanlarında kadın ve erken kahramanların tam adlarının fiili olarak her zaman farklı renkli epitetlerle teşekkül etmiş olduklarını ve –el-bette– kadın veya erkek kahramanın bindiği atın rengine işaret eden farklılıkları belirtmek gerekmektedir.¹³ Ben burada daha açık/sarih olması maksadıyla geleneksel etnografya ve destan metinlerinden mukayese edilmiş materyallerden alınan özel isimlerle yetiniyorum.

Açıklanan Şor kahramanlık destanlarının kahramanlarının adlarından hemen hepsi yüzde yüz oranında iki bileşen/terkiplidir. Onlardan büyük kısmı (burada 300’den fazla isim verilmektedir) belki şekli/yapısal işaretlere göre gruplandırmak mümkündür.

(I) Metal adları, (II) renk adları, (III) titr, vazife, san, (IV) kadın ve erkek kahramanların yaşları dâhil fiziksel özelliklerini yansıtan bileşim (terkip) öğelerinden oluşan adlar daha büyük bir grup oluşturmaktadır.

Buraya, gruplarına göre adları taşıyorum:

Metal adları:

Altın (Altın): Altın-Arığ, Altın-Dooliy, Altın-Köök, Altın-Küdrü, Altın-Kan, Altın-Kartıga, Altın-Kas, Altın-Kes, Altın-Kiriş, Altın-Kooju, Altın-Kosta, Altın-Kuş, Altın-Küş, Altın-Kıygılık, Altın-Kılış, Altın-Kırış, Altın-Mökö, Altın-Manday, Altın-Mas, Altın-Merik, Altın-Ok, Altın-Oogus, Altın-Pörük, Altın-Periste, Altın-Purba, Altın-S (ı) rık, Altın-Sabak, Altın-Salgın, Altın-Sarançı, Altın-Som, Altın-Suuçu, Altın-Tüglü, Altın-Tayçı, Altın-Talay, Altın-Talba, Altın-Tana, Altın-Tarak, Altın-Tas, Altın-Taş, Altın-Tek, Altın-Tona, Altın-Tonus, Altın-Topçu, Altın-Torgu, Altın-Torkuy, Altın-Torkul¹⁴ Altın-Ulbek, Altın-Çüstük, Altın-Çayzan, Altın-Çaşka, Altın-Çarık, Altın-Çobe, Altın-Çıltıs, Altın-Şakpın, Altın-Şalgım, Altın-Şap (p) a, Altın-Şaçak, Altın-Şur, Altın-Ergek.

İki isimde ise “altın” ismin ikinci kısmını oluşturmaktadır: Ay-Altın ve Sar-Altın.

Çes (bakır): Çes-Alıp, Çes-Kartıga, Çes-Kulak, Çes-Pilek, Çes-Şimildey.

Kümüş (gümüş): Kümüş-Kan, Kümüş-Kartıga, Kümüş-Kosta, Kümüş-Kılış, Kümüş-Mas, Kümüş-Som, Kümüş-Tek, Kümüş-Şaçak.

Tebir (demir): Tebir-Alıp, Tebir-Kan, Tebir-Kartıga, Tebir-Kiriş, Tebir-Şenbeldey.

¹³ Epik kahramanların hangi atlara bindikleri fevkalade ilginç ve özel bir çalışma gerektirmektedir. Bu konu hakkındaki ilk materyaller daha önceden tarafımdan sunulmuştur (Funk 1993: 266-267; 2003).

¹⁴ “Altın Sırık” Destanı’nda (P. İ. Kıdıyakov varyantı) fihristte bu isim Altın Torkuy (Şorskiye Geroičeskiye Skazaniya 1998: 452) olarak geçmektedir, hatta bu kişilik Şor metninde iki defa görülür, <Altın Torkul >şeklinde de geçmektedir.

Üretilen nesne isimleri olarak:

Molat/Molot (bulat, kılıç, çelik): Ay-Molat, Ak-Molat; Kara-Molot, Ton-Molot, Çaç-Molot;

Şoyun (dökme demir): Kara-Şoyun, Şoyun-Tas;

Kola (bronz, kalay): Kola-Kırış, Kola-Sarıg, Kolazı-Kan.

Renk adları:

Ak (beyaz, kutsal): Ak-Köbölök, Ak-Kan, Ak-Kobek, Ak-Koybuk, Ak-Köşege, Ak-Oy-Tas, Ak-Ölen, Ak-Sagal, Ak-Salgın, Ak-Sveçin, Ak-Torgu.

Kara (kara, gerçek): Kara-Kabırğa, Kara-Kayış, Kara-Kazan, Kara-Kan, Kara-Kat, Kara-Kartıga, Kara-Kiliş, Kara-Kılış, Kara-Men, Kara-Mökö/Mökke, Kara-Molot, Kara-Monus, Kara-Moos, Kara-Oolak, Kara-Petikey, Kara-Pilek, Kara-Pulak, Kara-Purba, Kara-Purbu¹⁵, Kara-Sabak, Kara-Salgın, Kara-Sipeçin, Kara-Sullazı, Kara-Sıbas, Kara-Sırık, Kara-Torgu, Kara-Türtüs, Kara-Çayzan, Kara-Şibeldey,¹⁶ Kara-Şoin (Kara-Şoyun).

Bazı durumlarda “kara” kelimesi bir bütün olarak ismi oluşturur: “Karadas” gibi ve bazı hâllerde de ismin son kısmında yer alır: Môngüs-Kara, Uzun-Kara, Çabıs-Kara, gibi.

Kök (mavi, yeşil): Kök-Aday, Kök-Kan, Kök-Kartıga, Kök-Ölen, Kök-Pörük, Kök-Puraltay, Kök-Sabak, Kök-Salgın, Kök-Purba, Kök-Talay, Kök-Taş-Mergen, Kök-Torgu, Kök-Şmeldey.

“Kök” formatı ismin final kısmında da olabilir: Koodır-Kök (Kodur-Kök), ancak yazılı metinde bu isimde bir yanlışlığa düşülmesi mümkün: *Kök* yerine *Köök* diye okunmalıdır. İsmi bu formatı ile onun önemsiz varyantları tespit edilmiş olur, aynen aşağıdaki gibi:

Sarıg (sarı): Sarıg-Kan, Sarıg-Kat, Sarıg-Kestik, Sarıg-Salgın, Sarıg-Tana, Sarı (g) -Topçu, Sarıg-Torgu;

Ala (ala, alacalı): Ala-Kartıga, Ala-Manık;

Kuba (solgun, solgun-sarı): Kubazı-Kuş, Kuba-Salgın;

Küren (yanık renkte, boz): Küren-Kılış, Küren-Şol;

Kızıl (kızıl): Kızıl-Kan, Kızıl-Sveçin, Kızıl-Tas;

Kır (kır): Kır-Ölen, Kır-Öreken;

Pora (zı) (boz): Ay Porazı-Kan, Porazı-Oolak.

15 Bu isme “Kan Pergen” Destanı’nda (P. İ. Kıdyakov varyantı) rastlanmaktadır. A. İ. Çudayakov tarafından deşifre edilmiş metnin orijinalinde, <Kara Purbu > olarak geçmektedir. Bu ismin “i” hâlinde <Kara Purbunu > olarak iki defa kullanılmıştır, Rusça çevirisinde ismin “yalın” hâlinde hataya düşülmüştür (Şorskiye Geroişkiye Skazaniya 1998: 284, 450).

16 Bu eserin ve ismin yazılışının çeşitli varyantları vardır, örneğin Kara Şmeldey.

“Sosyokültürel” alandan terimler:

Kan (Han): Kan-Abakay, Kan-Aday, Kan-Alıp, Kan-Argo, Kan-Karaçak, Kan-Kes, Kan-Kiçey, Kan-Köök, Kan-Kıygan, Kan-Kılış, Kan-Pergen, Kan-Purkan, Kan-Sabak, Kan-Sarıg, Kan-Sulazı, Kan-Svasın, Kan-Tabata, Kan-Tona, Kan-Topçu, Kan-Torgu, Kan-Çayzan, Kan-Çaltıs, Kan-Şabar, Kan-Ergek.

Ayrıca birçok ismin son bölümünde yer alır: Ayas-Kan, Ak-Kan, Borbokay-Kan, Kaadı-Kan, Kadıg-Kan, Kara-Kan, Karagat-Kan, Kemis-Kan, Kolazı-Kan, Kök-Kan, Kuzegen-Kan, Kuzenya-Kan, Kumazı-Kan, Kün-Kan, Kıdat-Kan, Kızıl-Kan, Kırçagan-Kan, Kıs-Kan, Moos-Kan, Mündür-Kan, Ölbös-Kan, Piy-Kan, Pugur-Kan, Svet-Kan, Çelsarı-Kan, Çılan-Kan, Emçıl-Kan.

Piy (biy-bey): Piy-Kan, Piy-Köök (Piy-Kök), Piy-Kolak, Piy-Torgu, Piy-Çayzan.

Tayçı (prens, hanın varisi): Altın-Tayçı, Aran-Tayçı, Kırgan-Tayçı, Ölen-Tayçı, Çaran-Tayçı, Çargin-Tayçı, Eres-Tayçı, Erken-Tayçı.

Tas (hizmetkâr, harfi harfine çeviride “kel”): Ak-Oy-Tas, Alıp-Kırdas, Altın-Tas, Kirbi-Tas, Kor-Tas, Kızıl-Tas, Matır-Tas, Şoyun-Tas.

Çayzan (zaysan), destanda – “Hana ait at sürülerini idare eden”: Altın-Çayzan, Kan-Çayzan, Kara-Çayzan, Piy-Çayzan, Çayzan-Arığ.

Bogatır-Bogatırşa (erkek ve kadın kahraman) yaşı, fiziksel özellikleri:

Pergen/Mergen (nişancı/atıcı, mahir avcı): Kan-Mergen, Kan-Pergen, Karatı-Pergen, Kartıga-Pergen, Kratı-Krçatı-Mergen, Kıstay-Mergen, Tendi-Pergen, Çaştan-Pergen, Şaygın-Mergen.

Alıp [bahadır, (kadın) bahadır, yiğit]: Altın-Alıp, Alıp-Ay-Kök, Alıp-Küreldey, Alıp-Kırdas, Alıp-Çelbegen, Alıp-Şaaday, Kan-Alıp, Kara-Alıp, Kogey-Alıp, Kuskun-Alıp, Kıs-Alıp, Çeek-Alıp, Çekatiy-Alıp, Çes-Alıp.

Matır (bogatır/bahadır): Matır-Tas.

Kazır (güçlü, acımasız): Kazır-Kan-Mergen, Kazır-Kiliş, Kazır-Köök, Kazır-Tek, Kazır-Too.

Kat (I-karı, II-baba): Kara-Kat, Sarıg-Kat.

Mökö/Mökke/Mükü (pehlivan): Ay-Mökö, Altın-Mökö, Kara-Mökö/Mökke, Mündür-Mökke, Müssü-Mökö, Öktemeş-Möke, Örlемеçеk-Mükü, Ülger-Möke.

Oolak (oogus) (genç delikanlı): Ak-Ool, Altın-Oogus¹⁷ Kara-Oolak, Kan-Oolak, Kögey (Kökkey?) -Oolak, Meret-Oolak, Öküs-Oolak, Svet-Oolak, Sıbas-Oolak, Çes-Oolak, Çovaş-Oolak.

Çaş (genç): Çaş-Köök, Çaş-Kaya, Çaş-Kuskun, Çaş-Kılış, Çaş-Pilek,

17 Bu ismi Altın-Onus şeklinde yazmak gerekir, bu durumda bu isim “oolak” format grubuna girmemektedir.

Çaş-Salgın, Çaş-Tayga, Çaş-Şmeldey.

Şor destanında şu şekiller de vardır:

Ay (ay, aysı): Ay-Arığ, Ay-Kan, Ay-Kılış, Ay-Mökö, Ay-Manıs, Ay-Meçik, Ay-Mogıs, Ay-Mos (Ay-Moos), Ay-Pergen, Ay-Karagan, Ay-Porazı-Kan, Ay-Sabak, Ay-Tolay, Ay-Ergek;

Arığ (temiz, pak): Ay-Arığ, Aydan-Arığ, Altın-Arığ, Kögey-Arığ, Kün-Arığ, Kıday-Arığ, Payan-Arığ, Pustay-Arığ, Svet-Arığ;

Köök (gugukkuşu): Altın-Köök, Kemis-Köök, Kodır-Köök (?), Kogey (Kökkey?)–Köök, Kuuk-Köök, Piy-Köök, Çaş-Köök;

Purkan (burhan, ilah): Kan-Purkan, Talay-Purkan.

Destanlarda, yukarıdaki gruplara girmeyen, hatta muhtelif epik metinlerde sıkça karşılaşılan isimlere de rastlanmaktadır. Onlardan bazılarını aşağıdaki şekilde adlandırmak mümkün: Kazan-Saltoy, Katkan-Çula, Kemis-Torçuk, Kençi-Kıs, Kogoy-Maas, Kuru-Baş, Kıl-Şmeldey, Kırgan-Kılış,¹⁸ Kıstan-Kolçuk, Oçu-Kuşka, Oçı-Karakçın, Peke-Salgın, Poro-Ninci (I), Puspas-Pulan, Sır-Ölen, Tuzur-Kaya, Çabak-Arış, Çabıs-Çapan,¹⁹ Çeppe-Salgın, Çılan-Monus, Er-Kulatay vd.

Burada verilen isim listesinin genişliğine rağmen yine de onu tamamlanmış olarak görmemek gerek:²⁰ bu liste yeni isimlerin dâhil olmasıyla genişletilebilir veya daha farklı gruplara ayrılabilir.

Epik isimleri gruplandırma prensipleri, farklı bir tamlamayla olabilir, örneğin, *kartıga* (aladoğan), *kılış* (kılıç), *salgın* (rüzgar), *ölen* (ot) vb. gibi, ya da bir bahadıra (kadın ve erkek) ait olan bir isimle teşekkül edebilir, ya da destanın sadece kadın kişiliği/kahramanına ait olabilir: epik isimlerde sıfatlar (ismin birinci kısmı) ve temel kısım (ismin ikinci kısmı) şeklindedir.²¹

Burada tarafımdan verilen bütün isimlerin etimolojisi üzerinde ilaveten durmayı gerekli görmüyorum. Onların büyük kısmının etimolojisi oldukça açıktır (bu arada, bunu bir görev olarak dil bilimciler ve epik onomastik uzmanlarına bırakalım). Yukarıda ortaya konulan materyalin oldukça sarih bir neticesinin altını çizmek daha önemli: Epik ve etnografik isim listelerini karıştırmak veya birbirinden ayırt edememek mümkün değildir.

Epik ve etnografik antroponimlerin birkaç noktadan hemhudut oldukları-

18 “Kırgan” formant tamlaması ile iki epik ismi biliyorum (Kırgan-Taycı haricinde). Bu arada, bu isim daha ziyadesiyle “kılış” (kılıç) formant grubuna dâhil olmuş olabilir, bu durumda da o nadir isimler grubuna girmiş olabilir.

19 Tek adlı bir destanda bu isim verilmiştir: bahadırın gerçek ismi Altın-Alıp.

20 Tarafımdan açıklanmış destan kahramanları adlarının büyük kısmı burada verilmiştir.

21 Son prensip O. V. Cubrakova tarafından, Hakas epik destan kişilik adlarının nitelendirilmesinde kullanılmıştır. İsimlerin “ana kısmı”nda (bu genellikle adlar veya sıfatlar) terimler altı temel tipe ayrılmaktadır: 1) olumlu: *arığ*, 2) bahadırın görtüş isabetliliği, güç ve kudreti: *migren*, *alıp*, *moke*, 3) nesnenin neden olduğunu belirleyen anlayış: *molat*, *ninçi*, *torgı*, 4) kahramanların sosyal konuları: *han*, *tas*, *tayçı*, *cayzan*, 5) hayvan ve bitki adları: *hartıga*, *kiiççin*, *köök*, *hushun*, *ölen*, *porço*, 6) cinsel ayırım terimleri: *his*, *iney/kökçin*, *apsah*. Araştırmacının parçalı bir sınıflandırma (leksik-semantik gruplara göre) kullanmış olduğunun altını çizmek gerekir, ama toplu olarak 14 alt gruba bölmüştür (Subrakova 1977: 117-122).

nın da altını çizmek gerekir. Burada Şor materyallerinin sınırları dışına çıkıp diğer Altay Türklerine yönelmek gereklidir.

Birincisi, tarafımdan yazılan ve kökleri XVI-XVII. asırlara kadar inen Çelkan geneolijisinde çağdaş Türk halklarının atalarının Rus devleti bünyesine katılışları zamanı hakkındaki tarihî rivayetlerde Şorlarda ve Hakaslarda görülen daha erken döneme ait efsanevi materyalde bazen ikili olarak teşekkül etmiş isimlere (Şorca: *Tebir-Kiriş*, Çelkanca: *Kır-Todo* vd.) rastlanmaktadır (Potapov 1949; Funk 1996). Ancak bu olgular, eposta şekillenmiş ve taşınmış başka antroponomik modellerin de var olabilecekleri düşüncesine kayıtsız şartsız kanıt olarak kabul edilemez. Eposta olduğu gibi efsaneler ve rivayetlerde aynı şekilde geneolijilerdeki, minimum düzeyde her zaman veya çoğunlukla folklorla sıkı bağlantısı olan yansımalar bulunabildiği olasılığını hesap etmek gerek, yani “folklorik antroponomi model” günlük yaşamda bir iki istisna dışında kullanılmaz.

İkinci olarak, örneğin Altaylılar, Hakaslar ve Tuvinlerde geçmişte de Şorlarda *Kara-Kıs* veya *Kiçig-ool* tipinde bazı terkipli ve çağdaş isim varyantları vardır. O isimler esas olarak “isim + oğlu/kızı” tipinde terkibe rağmen, göz, saç rengi, yüz vb. göre yeni doğanın özelliğini yansıtır, yani epik antroponomi yapısıyla tamamen benzer sayılabilirler, ama burada bağlılık noktaları mevcuttur.

Böyle terkipler eposa, özellikle de Şor eposuna yabancı değildir. Örnek olarak “isim+oolak (delikanlı)” terkibi: <Meret-oolak >, <S (1) bas-oolak >vb.

Üçüncü olarak, etnografya ve tarihî belgelerde var (tanıdık) olan gerçek isimlerin epostaki terkibi isimlerin teşekkülünde zaman zaman kullanıldığına dikkat göstermek gerekir. Örneğin, *Şaaday* (Alıp-Şaaday), *Çaştan* (Çaştan-Pergen), *Tana* (Altın-Tana), *Tona* (Kan-Tona), *Topçu* (Kan-Topçu), *Pilek* (Altın/Kara/Çaş-Pilek) (burada görülen beş tane Şor destanlarının kişilik adlarına Teleüt antroponimleri arasında da rastlanmaktadır). Daha önce böyle bir tespit O. V. Surbakova tarafından Hakas materyalinde yapılmış idi: Çağdaş Hakaslarda *Aydolay*, *Köketey*, *Toralday*, *Çibetey* (ilk dört isim büyük ihtimalle Moğol kökenlidir), *Tana*, *Ninçi*, *Mirgen* (Subrakova 1977: 123) isimler mevcuttur.

Etnografik ve epik modellerin bazı elementlerinin benzerliğinin ortaya çıkarılmasına rağmen, umumiyetle onların farklı olduklarını bir kez daha tekrar etmek gerekmektedir. Epik antroponim model Sibirya'nın Rus Devleti tarafından önceden sahiplenildiği döneme kadar gittiğini söylemek zor, belki bir dereceye kadar evet demek mümkündür. Şor kahramanlık destanları, keza Altay'ın diğer halklarının epik destanları millî destan biliminde gördüğü kabule rağmen, halk karakteri esas olarak ortaçağın sıradan halkının değil,

onların idarecileri olan Hanlar ve Biy (Bey)lerin yaşantılarını yansıtmıştır:²² O dönemin hanlık hayatını tasvir eden, sıradan halk destancılarında olan yüz-yıllık prizmadan kırılarak yansıyan yaşantı kastedilmektedir. Bundan dolayı da destan kahramanlarının antroponim modelini haraçla ezilmiş olan XVII-XIX. asır avcılarının, balıkçıların ve yabancı meyve toplayıcılarının adlarıyla mukayese etmek hiç de doğru olmaz.

Onun benzerliğini umumiyetle eski Türklerin yüksek şiirlerinde, Türk hanlarının-kağanlarının mezar kitabelerinde aramak gerekir. Orhon-Yenişey mezar kitabelerinde “isim + han (diğer Türklerde “kagan”), “isim + bek”, “alp + isim” isim terkipleri meşhurdur. Örneğin, Kül-Tegin’in büyük anıt yazıtında bunu buluyoruz: *Bumin-Kağan, İstemi-Kağan, İteriş-Kağan, Baz-Kağan, Bars-Bek, Yegin-Silig-Bek, Alp Şalçı* (Stebleva 1965: 74-85, 110-123), epik isimlerin yaygın olan üç tipine de tamamen uygundur. Eski Türk mezar kitabeleri tek kelimeli [Türk(çe) olmayan] isimlerle birlikte, tarafımızdan incelenen iki kelimededen oluşan: *Kül-Tegin, Ulug-İrkin* isimler için karakteristik olarak bilinir (Stebleva 1965).

Altay Türklerinin kahramanlık destanlarının birçok kültürel unsuru, bu destanın ilk kayda geçirildiği etnografik dönemden en az bin yıl daha eskidir. Bu durumu göz önünde bulundurmak, başka deyişle, şu veya bu çağdaş grubun kadim veya daha geç dönem atalarının epik bahadırılık destanlarında tarihî ve kültürel vakayiname bulma çabalarından vazgeçme, benim görüşüme göre bölgenin Türk halklarının kültürünün bu parlak görüngüsünün (fenomen) analizine oldukça uygun düşmektedir.

Haşiyeler:

Makale, “Kaybolan Dilin ve Onun Lengüistik Tasvir Materyallerinin Korunması Maksadıyla Şor Metinlerinin (Edebî ve Şifahi Konuşma Örnekleri) Elektronik Yapı Oluşturma” (NNİO-RFFİ, 2000-2001; yöneticiler M. Erdal ve A. B. Yesipova) “Şorika” projesi çerçevesinde hazırlanmıştır. Makale ilk kez “Anthroponymic Patterns in Traditional Social Culture and in Epic Texts (based on a study of Turkic peoples of Western Siberia)” adı altında M. Erdal’ın *Das Schorische und sein Umfeld: Dokumentation und Bewahrung südsibirischer Türksprachen* (Wiesbaden, 2005) redaksiyonu altındaki kitapta yayımlandı.

Kaynakça:

- ABDURAHMANOV, D. & H. BEKTEMİROV (1967) “Onomastika Uzbekskih Dastanov”
// Uzbekskoye Narodnoye Tvorçestvo, Taşkent, s. 177-197.
Ay-Tolay (1948) *Geroičeskiye Poemi i Skazki Gornoy Şorii*, Novosibirsk.

22 Burada destanın millî niteliğine delil olabilecek bir sosyokültürel devriklemeyi görmek gerekir.

- BABUŞKİN, G. F. (1940) *Şor Nibaktarı*, Novosibirsk, 1940.
- BASKİ, I. (1986) *A Preliminary Index to Rásonyi's Onomasticon Turcicum*, Bp., s. 159.
- BORONOV, A. A. (1988) "Antroponim v Kirgizskom Epose <Manas >", Avto-ref. dis. kand. filol. nauk. Alma-Ata. S 19.
- BUTANAYEV, V. Y. (1994) *Hooray Attarı / Liçniye İmena Hakasov*, Hakasya, Abakan. S 108.
- DIRENKOVA, Nadejda Petrovna (1999) "Şorskaya Geroičeskaya Skazka "Katkan-Çula, İmeyuşiy Starşuyu Sestru Altın-Kook" / Podgotovka k publikatsiii D. A. Funka. // Narodı Rossiyskogo Severa i Sibiri. Sibirskiy Etnograf, sb. No. 9., Moskova, s. 129-140.
- FİLİPPOVA, N. İ. (1974), "Sobstvenniye İmena Personajey Yakutskogo Olongo i Buryatskovo Uligera" // Voprosı Yazıkı İ Literatırı Narodov Sibiri, Novosibirsk, s. 151-155.
- FUNK, Dmitriy A. (1990), "Materialı k Svodu Antroponimov Baçatskih Teleutov" // Vsesoyuznaya Nauçnaya Sessiya po İtogram Polevıh Etnografičeskih i Antropologičeskih İssledovaniy, Alma-Ata, s. 38-39.
- FUNK, Dmitriy A. & İ. İ. FUNK (1990), "A Strukture Seoka/Roda/ u Çelkantsev" // Vsesoyuznaya Nauçnaya Sessiya po İtogram Polevıh Etnografičeskih i Antropologičeskih İssledovaniy, Alma-Ata, s. 77-79.
- FUNK, Dmitriy A. & İ. İ. FUNK (1992), "K Vaprosu o Protsessah Transformatsii Rodovoy Struktırı u Çelkantsev" // Etniçeskaya istoriya i kultura narodov Sovetskoy strani: Vsesoyuznaya nauçnaya konferentsiya molodıh uçönih, Omsk, s. 30-33.
- FUNK, Dmitriy A. (1993), "Baçatskiye Teleuti v XVIII – Pervoy Çetverti XX veka", İstoriko-Etnografičeskoye İssledovaniye, Moskova.
- FUNK, Dmitriy A. (1996) "İz Materilaov Etnografičeskoy Poezdki k Çelkantsam v Avguste 1990 g." // Problemi etniçeskoy istorii i kulture Turko-Mongolskih narodov Ujnoj Sibiri i sopredelnih territoriy, Vıp. 2, Moskova, s. 242-265.
- FUNK, Dmitriy A. (1997) "Transformatsiya Etniçeskih İdentifikatsiy Turkov (aborigenov) Yuga Zapadnoy Sibiri" // İdentičnost i Konflikt v Postsovetskih Gasudarstvah, Moskova, s. 400-417.
- FUNK, Dmitriy A. (1999) "İz İstorii İzuçeniya Şorskogo Eposa" (*zapisi i publikatsii N. P. Direnkovoy 1925-1940.*) // Narodı Rossiyskogo Severa i Sibiri, Sibirskiy etnografičeskiy sbornik, 9. Moskova, s. 120-128.
- FUNK, Dmitriy A. (2000a), "Traditsionnaya Antroponimiçeskaya Model Çelkantsev" // Çelkantsı v İssledovaniyah i Materialah XX veka, Moskova, s. 137-146.
- FUNK, Dmitriy A. (2000b), "Otrivok is Şorskogo Epiçeskogo Skazaniya <Altın Ogus >" // İtogi Polevıh İssledovaniya, Moskova, s. 222-238.
- FUNK, Dmitriy A. (2003), "Maloçno-Beliye Koni v Geroičeskom Epose Tayöjnih Ahotnikov, Ribalavov i Sobirateley" // Etnografičeskoye Obozreniye, No. 3, s. 53-60.
- GATO – Gasudarstvennıy Arhiv Tomskoy Oblasti, F 234, Op. 1, No. 135, L 387-397.
- Kazır Too* (Şorskoye Geroičeskoye Skazaniye), Skazitel: Tannagaşev Vladimir Yegoroviç. Zapis i Perevod Teksta: ARBAÇAKOVA Lubov Nikitovna // Shorica (<http://shoriya.ngpi.rdtc.ru>).
- KURPEŞKO, N. N. (1990), "Şorskiye İmena" // Literaturnıy Kuzbass, No:4, s. 32-34.
- KURPEŞKO TANNAGAŞEVA, N. N. & F. Ya. APONKİN (1993), *Şorsko-Russkiy i Russko-Şorskiy Slovar*, Kemerovo.
- MALİNOVSKAYA, S. M. (1996), "Drevneselkupsкая Antroponimiya" // İmya i Etnos, Moskova, s. 99-103.
- Oyrotsko-Russkiy Slovar* (1947) // Sost. N. A. Baskakov & T. M. Toşakova, Moskova.
- POTANİN, Grigoriy Nikolayeviç (1883) *Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii*, Vıp. 4, Spb.
- POTAPOV, Leonid Pavloviç (1949) "Opıt Datirovki Şorskogo Predaniya o Proishojdenii

- Zemledeliya” // İzv. Vsesoyuz.Geograf, ob-va. Moskova, Leningrad, t. 1. vıp. 2, s. 411-414.
- RADLOFF, Wilhelm Von (1866), “Obraztzi Narodnoy Literaturi Türkskih Plemön...”, Ç. 1: Pod-nareçiya Altaya: Altaysev, Teleutov, Çernovih i Lebedinskih Tatar, Şortsev i Sayantsev, Spb.
- SANJEYEVA, L. Ts. (2000), *Onomastika eposa “Geser”*, Dis.... kand. filol. nauk. Ulan-Ude.
- SOKOLOVA, S. P. (1970) “O proishojdenii Obsko-Ugorskih İmen i Familiy” // Liçnyy imena v proşlom, nastoyaşem i buduşem, Moskova, s. 268-278.
- STEBLEVA, İ. V. (1965) *Poeziya Turkov VI-VIII vekov*, Moskova.
- SUBRAKOVA, O. V. (1977) “Sobstvenniye İmena Personajey v Hakaskom Geroiçeskom Epose” // Voprosı Hakaskoy filologii, Abakan, s. 117-123.
- SUBRAKOVA, O. V. (1978), *Yazık Hakaskovo Geroiçeskovo Eposa*, Avtoref. diss. kand. filol. nauk. Alma-Ata.
- Şorskiy Folklor* (1940) Zapisi, Perevod, Vstupitelnaya Statya i Primeçaniya N. P. Dırenkovoy, Moskova, Leningrad, İzd-vo AN SSSR.
- Şorskiye Geroiçeskiye Skazaniya* (1998) Moskova, Novosibirsk.
- Şortsı* (1998) Katalog Etnografiçeskih Kolleksii Muzeyev Rossii, Ç 5, Duhovnaya kultura, Kemerovo, 1998.
- Teleut-Orus Sozlik. Teleutsko-Russkiy Slovar* (1995) / Sost. L. T. Rumina-Sırkaşeva i N. A. Kuçigaşşeva. Kemerovo.
- TEREŞENKO, N. M. (1966) *Sobstvenniye İmena Ludey u Nentsev* // Voprosı Finno-Ugorskogo yazıkoznaniya, vıp. 3, Moskova.

